

Slot: nut en nadeel van inlichtingendiensten

De wereld is na 11 september 2001 niet meer dezelfde als voorheen, concludeerde menigeen na de aanslagen in de Verenigde Staten. Deze wijsheid geldt onder andere voor de wereld van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Aan de ene kant was er wereldwijde verbazing en verontwaardiging dat met name de Amerikaanse inlichtingendiensten de aanslagen niet hadden weten te voorkomen, aan de andere kant werd er vooral richting inlichtingendiensten gekeken om dergelijke aanslagen in de toekomst juist wel te voorkomen.

Publiekelijk werd de vraag gesteld of de Nederlandse inlichtingendiensten bij machte zouden zijn een grote terreuraanval tegen te gaan. Zonder deze vraag op een zinnige manier te beantwoorden wordt de BVD aangemerkt als de instantie die ons moet beschermen tegen (islamitisch) terrorisme en daarvoor vele miljoenen extra krijgt toegeworpen. De BVD probeerde zich de afgelopen tien jaar doorlopend als broodnodig te presenteren. Onder directeur Arthur Docters van Leeuwen zocht de dienst begin jaren negentig de openheid om aan te geven dat er nog voldoende bedreigingen voor de samenleving waren om het bestaan van de BVD te rechtvaardigen. Zo presenteerde Docters van Leeuwen een videoband van een militante neonazi-bijeenkomst om aan te geven dat er een risico was waar de BVD bovenop zat.

Na deze periode van openheid profileerde de BVD zich als hoeder van het nationale veiligheidsgevoel. Wanneer ergens in de samenleving commotie ontstond, presenteerde de dienst zich als oplossing. De in de oude stadswijken spelende problemen kregen in de jaren negentig zeer veel aandacht in de media en in de politieke discussie. De BVD zag hierin voor zichzelf een taak. Er werd een 'Toekomstgerichte Veiligheidsanalyse' opgestart om te bekijken of er in bepaalde wijken dusdanige problemen ontstaan dat er een machtsvacuüm tot stand komt. De dienst wilde onderzoek doen naar intimidatie door politieke en religieuze organisaties en door 'informele macht-circuits'. De BVD wilde een aantal wijken onder de loep nemen

en oplossingen aandragen. Na een jaar onderzoek werd in het jaarverslag gemeld dat het toch geen taak voor de BVD bleek te zijn. Volgens de BVD was de overheid voldoende bij machte haar gezag te handhaven zonder bijstand van de inlichtingendiensten. Het zal er ook wel iets mee te maken hebben dat de politieke steun wel erg minimaal was. Zo verklaarde het CDA-kamerlid Wim Mateman: 'Ik moet er niet aan denken dat er in het buitenland verhalen zouden verschijnen dat in Nederland de problemen in de grote steden zo groot zijn geworden dat zelfs de spionagediensten zich ermee bezighouden. Dat is flauwekul. Ik zou willen zeggen: schoenmaker, blijf bij je leest.'

Tegelijkertijd werkte de BVD hard aan zijn imago. Door meer aanwezig te zijn in de samenleving werd de dienst normaler en meer geaccepteerd gevonden. Allerlei organisaties en instituten knoopten voor korte of lange tijd banden met de BVD aan. De dienst zelf laat regelmatig onderzoek doen door wetenschappers en begon begin jaren negentig met een klankbordgroep, voornamelijk bestaande uit medewerkers van maatschappelijke organisaties als de Anne Frank Stichting en het Nederlands Centrum Buitenlanders. Eens in de zoveel tijd had men overleg met deze groep. Al stierf het project een zachte dood, beetje bij beetje verdween wel het gleufhoedenimago en ontstond een beeld van een normale ambtenarenorganisatie vol goede bedoelingen.

Maar het ging natuurlijk om meer dan alleen imagebuilding. Er moest ook daadwerkelijk arbeid gecreëerd worden. Daartoe heeft de dienst zichzelf ook diverse keren nieuwe werkterreinen toebedeeld. Het verband tussen deze nieuwe onderwerpen en de taken van de BVD is nogal eens ver te zoeken. De opdracht van de BVD is kort gezegd het verzamelen van gegevens over organisaties en personen die door de doelen die zij nastreven of door hun activiteiten een potentieel gevaar vormen voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde, de staatveiligheid of andere gewichtige belangen. Tal van terreinen waarop de BVD zich de laatste jaren heeft begeven hebben hiermee niets of nauwelijks iets te maken. Ook de werkwijze op een terrein dat wel binnen het takenpakket van de BVD zou passen, de mogelijke aanwezigheid van gewelddadige fundamentalistische organisaties in Nederland, geeft te denken. De BVD bracht grote delen van de islamitische

gemeenschap in Nederland in kaart en moest telkens weer tot de conclusie te komen dat er weliswaar fundamentalisten zijn, maar dat hun gedachtegoed bij de overgrote meerderheid van de in Nederland verblijvende moslims niet aanslaat. Reden om te stoppen met het in de gaten houden van islamitische personen en organisaties was dit echter niet.

Daarnaast belemmert onderzoek van de BVD juist ook de nodige publieke discussie over fundamentalisme in de Nederlandse samenleving. Ook de openbare rapportages van de dienst blijven namelijk gebaseerd op geheime bronnen. Dat maakt de uitkomst oncontroleerbaar, wat de openbare discussie remt.

Openbare discussie over deze onderwerpen is juist gebaat bij openbaarheid. Dat het ook juist anders kan bewees NOVA met een uitzending over fundamentalistische imams op 13 juni 2002. Met een verborgen camera had NOVA uitspraken van een aantal imams vastgelegd, die de nodige vragen opriepen. De oproepen tot martelaarschap tegen de VS en Israël en de uitspraken over de behandeling van vrouwen volgens de islamitische wetten leidden tot algemene verontwaardiging en openbare discussies.

Waarom kiest de BVD er eigenlijk voor om deze heroriëntatie te zoeken in plaats van zich neer te leggen bij het wegvallen van zijn belangrijkste taakgebied ('De Russen') en naar gelang in te krimpen? Het klassieke verhaal is dat de dienst zich, net als iedere andere organisatie, in tijden van verandering met name richt op het eigen voortbestaan. Dit is zeker voor een deel waarheid, maar tegelijkertijd is een inlichtingen- en veiligheidsdienst ook een organisatie waar vaak een beroep op wordt gedaan als andere middelen falen of wanneer er een algemeen gevoel van angst of onzekerheid heerst. De wil tot behoud van de dienst kwam niet alleen van de BVD zelf. Met name vanuit de politiek bestond grote aarzeling om de dienst in te krimpen. Van deze aarzeling heeft de dienst handig gebruik gemaakt. Door de veranderde presentatie en nieuwe doelgroepen heeft de BVD nu veel meer speelruimte dan menigeen begin jaren negentig had verwacht. De vraag waar dit allemaal toe zou kunnen leiden werd niet gesteld. Het is niet vanzelfsprekend dat de politiek zich zo ruimhartig achter de BVD stelt, een dienst die uitsluitend kan functione-

ren door het consequent schenden van privacy en grondrechten. De dienst is in het verleden vaak niet in staat geweest om bijvoorbeeld aanslagen te voorkomen. De successen die de BVD wel boekte, lagen dikwijls op het terrein van politie en justitie, zoals de opsporing van extreem-rechtse activisten die een joodse begraafplaats hadden vernield. Er wordt vaak verwezen naar de noodzaak van een geheime dienst in de strijd tegen bijvoorbeeld internationaal terrorisme en de verspreiding van (kennis over) atoom-, bacteriologische en chemische wapens.

Ook op deze terreinen is zelden of nooit iets gebleken van enig succes. Wat terrorisme betreft, zijn er zelfs voorbeelden van het tegendeel, namelijk dat de BVD en andere inlichtingendiensten ten behoeve van een verbeterde inlichtingenpositie zelf actief deelnemen in terroristische groepen. Daarbij komt nog eens dat, zeker in Europees verband, lang niet altijd duidelijk is wat er onder terrorisme en ondersteuning van terrorisme verstaan moet worden. Wanneer Nederland zich zou verbinden aan een Europese strijd tegen terrorisme, moet het rekening houden met de veel repressievere wetgeving van bijvoorbeeld Spanje, Italië en Duitsland op dit gebied.

Door het gebrek aan enige serieuze (politieke) controle hebben we te maken met diverse ernstige risico's. Ten eerste is er geen duidelijkheid over de activiteiten van de dienst. In hoeverre houdt hij zich aan de wet? Hanteert hij begrippen als proportionaliteit (zet men niet veel te zware middelen in tegen relatief kleine problemen) en subsidiariteit (kunnen bepaalde problemen niet beter door een andere dienst behandeld worden dan door een geheime dienst)? Heeft hij enig oog voor privacy? Deze en andere vragen kunnen niet of hooguit negatief worden beantwoord. Evenmin is er controle mogelijk op de effectiviteit en rentabiliteit van de dienst. Is hij wel bezig met het bestrijden van risico's of is er, ten behoeve van de eigen informatiepositie, eerder sprake van ondersteuning van deze risico's. Wordt er geen geld en menskracht geïnvesteerd in grote onzin? Door gebrek aan toezicht is hier moeilijk antwoord op te geven, maar wat er mondjesmaat naar buiten komt over de BVD, doet vermoeden dat het lang niet altijd goed gaat.

Voor veel van de terreinen waar de nieuwe BVD, de AIVD zich op begeeft, hebben we allang andere (overheids)diensten.

Georganiseerde misdaad is een taak van politie en justitie. Corruptie van ambtenaren kan onderzocht worden door (overheids)accountants. En voor zover er al een probleem is rond integratie van allochtonen, ligt hier meer een taak voor regionale overheden, scholen, migrantenorganisatie's en dergelijke, dan voor een geheime dienst. Economische spionage is voor een deel de verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven zelf. Daarnaast houden ook bijvoorbeeld de Economische Controledienst en het ministerie van Economische Zaken zich hier al mee bezig.

Dan blijft er nog een categorie over waar de AIVD nu feitelijk alleen actief is: (internationaal) terrorisme en de verspreiding van massavernietigingswapens. Aangezien in beide gevallen sprake is van strafbare feiten, hebben politie en justitie hier ook bevoegdheid. Zij kunnen, binnen de huidige wetgeving, ook voorbereidingshandelingen opsporen en organisaties in kaart brengen die zich (mogelijk) bezighouden met strafbare feiten of van plan zijn strafbare daden (misschien) te plegen. Daarvoor hebben zij bovendien een zeer breed scala aan bevoegdheden tot hun beschikking, zoals bijvoorbeeld vastgelegd in de wet Bijzondere Opsporingsbevoegdheden. Politie en justitie zijn weliswaar ook geen bolwerken van openheid, maar zij kunnen in elk geval veel beter gecontroleerd worden door rechters en politiek. Een goed voorbeeld hiervan is de Commissie-Van Traa die politie en justitie op de vingers tikte over ongeoorloofde opsporingsmethoden.

De val van de Berlijnse muur was een mooi moment geweest om een uitgebreide discussie te houden over de functie en het functioneren van de BVD. Helaas is dit niet of nauwelijks gebeurd. Toch blijft er ook ruim tien jaar later maar één conclusie over. Het is de hoogste tijd de AIVD grondig in te krimpen of, misschien nog beter, helemaal af te schaffen. Geheime diensten hebben nu eenmaal een geheel eigen dynamiek en over het algemeen een eigen agenda. Dit maakt dat zij een geschiedenis hebben van meer kwaad dan goed doen. Dat de controle op deze diensten volledig tekortschiet draagt hier zeker aan bij. Het zou een grote stap vooruit zijn om het takenpakket over te hevelen naar andere capabele, beter gecontroleerde organisaties.